

Antinazistisk ”världsstjärna” eller ”rasist”?

Kontinuitet och förändring i Sture Bolins politiska gärning
och hur denna har värderats

Tobias Wetterlöv

Under slutet av och strax efter andra världskriget räddades många överlevare från de nazityska koncentrations- och förintelselägren till Sydsverige. Ett projekt igångsattes för att bland annat systematiskt samla in deras vittnesmål om lägren och de förbrytelser de och andra hade utsatts för. Materialet kom senare att kallas för Polska källinstitutet, och det är bland annat på detta som Kulturen i Lund baserar sin utställning *Att överleva – Roster från Ravensbrück* (2005–). Den vetenskapligt högste ansvarige för vittnesinsamlingen var historieprofessorn i Lund, Sture Bolin (1900–63), av Erik Lönnroth karakteriserad som ”en världsstjärna” efter sin bortgång.¹

Samme Bolin står även listad i boken *Nationalsocialismen i Sverige. Medlemmar och sympatisörer 1931–45* av Tobias Hübinette, publicerad 2002, och anklagades av Sverker Oredsson 1996 i *Lunds universitet under andra världskriget* för att ha varit ”rasist” under 1920- och 30-talen. Motsättningen mellan dessa två närmast oförenliga bilder, av den gode, antinazistiska ”världsstjärnan” som dokumenterade förintelsen för eftervärlden och ”rasisten” som sympatiserade med dem som utförde den, har inspirerat mig till denna undersökning.²

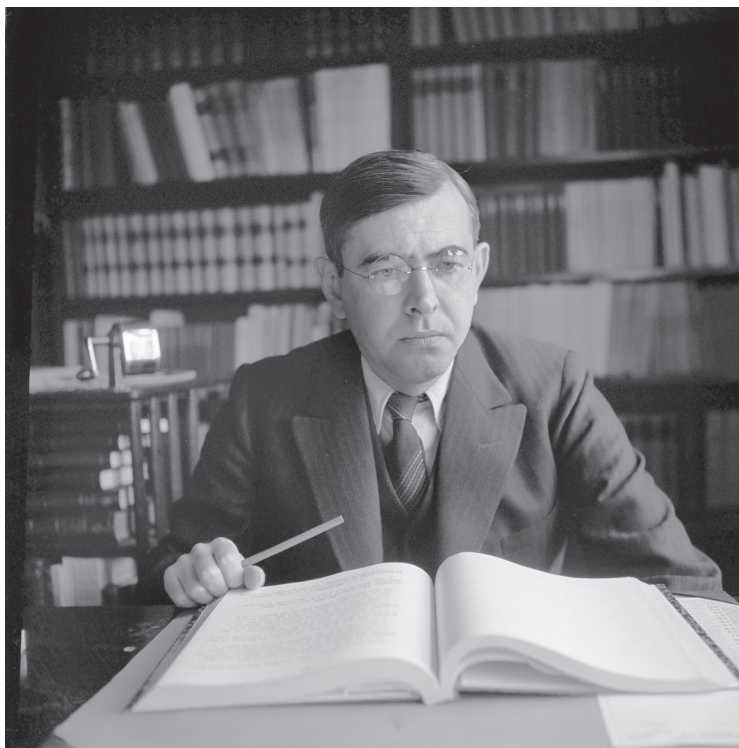
Även om Bolin framträdde efter kriget som icke-judefientlig måste frågan bli vilka politiska hållningar han hade innan kriget. Han kan i princip ha varit både antisemit och tyskvänlig, som Oredsson menar. Han kan till och med ha varit nazist eller nazistsympatisör, som Hübinette påstår. Det enda sättet att kunna veta detta är att gå till källorna och klargöra hur hans politiska åsikter egentligen uttrycktes i tal och skrift på 1920- och 30-talet. Samtidigt måste det även undersökas hur andra uppfattade honom. Om han sågs som rasist eller nazist under sin samtid vore det naturligtvis inte särskilt märkligt om han skulle ha fått dessa epitet knutna till sin person under 1990- och 2000-talen, oavsett om han egentligen var det eller inte. Om det däremot varken går att spåra några tecken på att Bolin ska ha varit, eller uppfattats som, rasist eller

nazist, uppstår förstås frågan varför dessa moraliskt laddade karakteristiker har knutits till hans person så långt efter hans död. Mot den bakgrunden är syftet med denna studie att kartlägga de avtryck som Sture Bolin lämnat efter sig i samtida källmaterial.

Detta består inte minst av de texter som tidigare forskare fört fram för att uttala sig om hans politiska hållningar under tiden, främst från Lunds Nationella Studentklubbs tidning *Nationell Samling*. Utöver detta har jag gått igenom hela Bolins personliga arkiv, med både brev och politiska tal, på universitetsbiblioteket i Lund, liksom vetenskapliga texter publicerade efter andra världskriget. Undersökningen är disponerad så att jag först går igenom Bolins politiska skrifter från mellankrigstiden, så långt fram som materialet tillåter. Därefter använder jag brevarkivet för att se hur hans omgivning uppfattar hans politiska hållningar. Sist ser jag på texter av Bolin själv som blickar tillbaka på den undersökta perioden. Med hjälp av resultaten försöker jag förklara motsättningen mellan de olika bilder av Sture Bolin som förts fram. Genom att undersöka en historisk persons eftermäle är min avsikt även att knyta an till den aktuella forskning om historiekultur, enligt vilken historiens funktion är viktigare än historien i sig. Detta är vad Johan Östling benämner att historisera samtiden, det vill säga att se på vilket sätt historia skapar mening och betydelse i nutiden. Klas-Göran Karlsson talar om ett genealogiskt perspektiv: Vi utgår ifrån samtiden och undersöker ett historiskt fenomenets eftertida verkan och funktion, i stället för att undersöka fenomenet i sig.^{2b} På detta sätt skapas även nya perspektiv på vårt förhållande till historia. För att kunna åstadkomma detta är det dock, enligt min mening, nödvändigt att först fastslå hur det egentligen låg till, annars finns det inget att förankra varken förändring eller kontinuitet i, och perspektiven blir istället till lösa hypoteser.

Kort om Sture Bolin och SNU/AVF

Vid 19 års ålder skrev Sture Bolin in sig vid Lunds universitet där han studerade historia, vilket han sedan fortsatte arbeta med i hela sitt liv. Under dessa tidiga studentår blev han en av ledarna för den Nationella Studentklubben i Lund, och en av förgrundsfigurerna inom den så kallade Lundakonservatismen. Denna växte fram under åren 1918–23, och präglades av sin säregna ideologi och sitt autonoma ledarskikt. I denna återfanns bland andra Elmo Lindholm, Bo Hasselrot och Bolin själv. Tillsammans gav de mellan åren 1920–24 ut tidningen *Nationell Samling*. Lundakonservatismen skiljde sig från andra konservativa kretsar framför allt genom sitt aggressivt reaktionära program. Den var antiliberal och fientlig mot kulturradikalismen, som var stark i Lund vid denna tid. Gentemot Högerpartiet ställde den sig fri, men kom att få en stark ställning inom Sveriges Nationella Ungdomsförbund (SNU), som

Sture Bolin vid skrivbordet i Lund. Foto: Gunnar Lundh, copyright Nordiska museet.

studentklubben ingick i. Bolin var en ledande medlem i SNU när det 1934 bröt med Allmänna Valmansförbundet (AVF) och skapade Sveriges Nationella Förbund (SNF). Han blev aktiv i detta parti och ingick bland annat i styrelsen. I mitten av juni 1940 lämnade Bolin förbundet för gott efter drygt 20 års medlemskap. I september samma år höll SNF ett möte där man bjöd in nazistorganisationer med målet att skapa en enad "nationell" opposition.³

Eric Wärenstam har förklarat brytningen mellan SNU och AVF med att SNU intog en mera nazistvänlig linje jämfört med den övriga svenska högern.⁴ Med anledning av Bolins deltagande i denna uppgörelse skulle det kunna hävdas att Bolin var nazist eller antisemitiskt lagd bara genom sitt medlemskap i SNU. Detta blir särskilt viktigt då Bolin hade en framstående roll inom förbundet fram till och även efter 1934. Det är dock inte vetenskapligt hållbart att göra en person identisk med en organisation, utan att veta hur han eller hon upplevde sin egen roll i den politiska kamp den bedrev. Enkelt uttryckt kan förbundet ha blivit starkare nazistorienterat till följd av handlingar som Bolins stödde, samtidigt som detta varken behöver ha varit hans intention eller vilja.

Tidigare forskning om SNU, SNF och Sture Bolin

Standardverket om SNU är just Eric Wärenstams avhandling från 1965, *Sveriges Nationella Ungdomsförbund och högern 1928 till 1934*. Mot hans uppfattning att det främst var SNU:s dragning till nazismen som låg bakom separationen med AVF polemiserar Rolf Torstendahl i boken *Mellan nykonservatism och liberalism* från 1969. Han ser istället fler och mer komplicerade förklaringar; framför allt menar han att den ekonomiska politiken utgjorde en klarare skiljelinje än de ideologiska ståndpunkterna.⁵

Efter Wärenstam har ingen forskare intresserat sig särskilt för SNU, utan bara delvis behandlat partiet, i synnerhet efter brytningen 1934. Främst är det relationen till den svenska nazismen som hamnat i fokus, vilket enligt Lena Berggren ”något felaktigt har bidragit till att SNF setts som ett nazistparti”.⁶ Denna senare forskning inkluderar Wärenstams *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940* som kom redan 1970, året efter Torstendahls bok; Helene Lööws *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950* från 1990, samt Karl N.A. Nilssons *Svensk överklassnazism 1930–1945* från 1996. Så sent som 2004 publicerade Lööw uppföljaren *Nazismen i Sverige 1924–1979* i vilken hon konkluderar att SNF – tillsammans med Nysvenska Rörelsen – hade en hel del gemensamt med nationalsocialisterna, men att de trots detta utgjorde en helt egen kategori på högerkanten.⁷

Om Sture Bolins tid i SNU och SNF har det bedrivits en del forskning, liksom om hans person och vetenskapliga gärning. Den förste som tar upp Bolins roll i SNU är Wärenstam i sin avhandling, där Bolins aktiviteter inom förbundet kort beskrivs. I detta sammanhang diskuterar han Bolins och Lundakollegernas vurmande för olika franska reaktionärer – såsom Joseph de Maistre, Maurice Barrés och Charles Maurras – vilket han menar fick Bolin att försvara den franska ståndpunkten under Ruhrockupationen 1923 gentemot andra i den skånska unghögerrörelsen, som i stället intog en tyskvänlig linje.⁸

Vidare anser Wärenstam att företrädarna för Lundakonservatismen intog en stark ställning inom SNU som helhet, något som exempelvis bekräftas av att Bolin valdes in i förbundsstyrelsen 1924. Här yttrade han sig, tillsammans med Elmo Lindholm, om ett nytt principprogram 1929. De framhöll att kungen skulle vara folkets ledare och regeringsmakten stärkas på riksdagens bekostnad, som i stället för att styra skulle kontrollera regeringen. Wärenstam understryker att Bolin och Lindholm tog avstamp i den tidigare styrelseformen för kungadömet, samt att denna i sin tur var påverkad av just de franska reaktionära idéerna. Nu tänkte de sig att den nya riksdagens första kammare skulle organiseras enligt korporativistiska principer. Detta tar Wärenstam till intäkt för att fascistiskt tankegods letat sig in i deras politik. År 1933 var

Bolin med i kommittén för utarbetande av förslag till en ny författning, som skulle vila på 1929 års principprogram. I brytningen med AVF såg Bolin en chans att skapa en propagandaplattform, med vars hjälp man kunde bygga en folkrörelse som i sin tur skulle stödja en ny nationell regering, eftersom det liberala systemet höll på att kollapsa.⁹

Även Torstendahl analyserar Bolins politiska tankar under 1920-talet men följer inte dessa till brytningen 1934. Till skillnad från Wärenstam diskuterar han dock Bolins relation till antisemitismen då han gör en exposé över de rasistiska tankeelementen inom högerpartierna. Det unika med Bolin var, enligt Torstendahl, att han var en av få i den svenska högern som försökte placera in rasbiologiska idéer i ett ideologiskt sammanhang. Bolin såg dem, menar han, som viktiga för konservativa värden. Därför framhäver Bolin 1923 att "rasfrågan" och det "judiska problemet" var viktiga för den nationella studentklubben i Lund. Rasfrågorna var dock underordnade det nationella:

Argumentet var, att klubben ville vara nationell, och det innebar att hävda det egna inåt och utåt, och bland "det egna" intog "den egna rasen" en framskjuten plats. Betoningen av rastänkandet var påfallande – men det var fråga om en avledd värdering ur det "nationella" övervärdet. Nationalism i allmän mening var högsta princip.¹⁰

Mellan 1969 då Torstendahls studie gavs ut och 1996, året då Sverker Oredssons bok kom, finns det mig veterligen ingen forskning som tagit upp just Bolins politiska verksamhet. Den bild som framkommer i Oredssons framställning skiljer sig emellertid från Torstendahls, och för att inte riskera att misstolka honom återger jag denna syn med hans egna ord: "Sture Bolin hade under 1920-talet och en stor del av 1930-talet varit en aktiv antidemokrat, rasist och bl a ideolog för Sveriges nationella ungdomsförbund."¹¹ Det kan låta som om Torstendahl och Oredsson är överens, men det finns en kvalitativ skillnad. Torstendahl skriver att Bolin gav prov på ett antisemitiskt tänkande: "Inslag av rasbiologiskt tänkande – då närmast av antisemitiskt art [...] förekom."¹² Oredsson däremot kallar honom uttryckligen för rasist. Torstendahls framställning är inte *ad hominem*; den säger inte något om människan Sture Bolin, medan Oredssons gör just det.

I artikeln "Sture Bolin. En 'världsstjärna' inom historieforskningen" från 2009 beskriver Birgitta Odén Bolins vetenskapliga karriär och gärning, och tar då även kortfattat upp hans politiska åskådningar. Hon återknyter främst till Torstendahls framställning av honom som extremkonservativ, med förebilder främst hos äldre franska författare och ideologer, men även i nyare fascistiska idéer från Italien. Vad gäller hans tillskrivna antisemitiska åsikter

skriver hon "[a]tt han varit tyskorienterad antisemit är däremot en så kallad faktoid, ett obevisat försanthållande med stor spridningsförmåga".¹³ Odén återger inte vem som fört fram anklagelsen, men jag läser det som en tydlig polemik mot Oredsson. Detta är dock en inte alltför empatisk läsning av hans text eftersom han skriver:

Det har sagts, att flera av dessa lundakonservativa var franskorienterade. Sanningen är väl närmast den, att de i allra högsta grad gillade det kejsrerliga Tyskland men att de inte hade något till övers för Weimarrepubliken. Sture Bolin var sålunda 1923 positiv till den franska Ruhrockupationen, för enligt hans uppfattning var det inte germaner utan semiter som styrde Tyskland och kämpade i Ruhr. En seger för Tyskland skulle enligt Bolin innebära en seger för fackföreningarna och semitkapitalet.¹⁴

Det är alltså inte så att Oredsson påstår att Sture Bolin var tyskorienterad antisemit. Vad han menar är att Bolin egentligen inte var franskorienterad, utan tyckte om Tyskland. Samtidigt ogillade han Weimarrepubliken, eftersom han kopplade samman denna med judar och socialdemokrater. Därför var det snarast hans antisemitism som fick honom att stödja Frankrike i Ruhrkonflikten. När Odén ställer upp definitionen tyskorienterad antisemit leder konnotationerna emellertid till den form av antisemitism som den tyska nationalsocialismen hyste och som i förlängningen ledde till förintelsen, när det faktiskt inte är vad Oredsson syftar på. Dessa två begrepp, tyskorienterad och antisemit, måste alltså separeras och undersökas var för sig om man ska göra Oredssons åsikter rättvisa. Argumentet om Bolins tyskorientering framförs i tydlig polemik mot Wärenstams och Torstendahls beskrivning av honom som franskorienterad.

För att ge en kortfattad sammanfattning är det två historiker, Rolf Torstendahl och Sverker Oredsson, som explicit tar upp Sture Bolins förhållande till antisemitismen, men med mycket olika implikationer. Ytterligare en, Birgitta Odén, tar avstamp i Torstendahls beskrivning när hon kraftfullt tar avstånd ifrån Oredssons. Denne har i sin tur, anmärkningsvärt nog, inte förhållit sig till Torstendahl alls. Märk väl att ingen av dem antyder att Sture Bolin var nazist eller nazistsympatisör, som Tobias Hübinette gör. Oredsson anser för sin del att Bolin såg direkt positivt på den nazistiska utrikespolitiken fram till annekteringen av Tjeckoslovakien 1939, men menar att hans "tro på det nya Tyskland rasade" därefter.¹⁵

Sture Bolins politiska åskådning under mellankrigstiden

Nationell Samling 1920–24

Det är nu dags att se vilka åsikter Sture Bolin själv uttryckte, i skrift såväl som i tal. Jag börjar analysen med de politiska artiklar han skrev i *Nationell Samling*, där han var skribent under alla år tidningen gavs ut och periodvis en del av redaktionen.¹⁶ Han skrev om dagsaktuella ämnen såsom partisammanslagningen som skapade Bondeförbundet 1920, Hitlers misslyckade kupp försök 1923 och det tyska parlamentsvalet 1924. Tydligast kommer hans politiska åskådningar fram i de fem artiklar som tillsammans utgör en sammanhängande uppsats under titeln "Konservatism", och som publicerades 1923–24.¹⁷

Den första delen behandlar den konservatives syn på människans universalitet, genom en jämförelse med de två fienderna, liberalen och radikalen. I sin kritik utgår Bolin ifrån Joseph de Maistre, som menar att det inte finns någon universell människa eftersom han "aldrig påträffat någon människa men väl fransmän, tyskar, italienare, etc.". Men inte heller den individuella autonomi finns, utan alla är bundna till kollektiv som baseras på en gemensam historia, en yttre autonomi. Människan är alltså inte fri. Liberalen har fel när han endast dyrkar individen eller, närmare bestämt, sig själv under den fria personlighetens paroll. Han tar inte hänsyn till den egna kulturen, avskaffar den personliga guden, förnekar den egna rasens egenskaper och den egna jorden, allt för att dessa inte ska vara en boja för den annars fria personligheten. "Världskulturens bord dukat för envar; gäller endast att plocka för sig av det, som smakar, och rata det, som ej retar aptiten", skriver Bolin.

Radikalerna lösgör inte bara människan från sin kultur; de vill även förändra den utifrån sin skenbart objektiva syn på världen och människan. De är så övertygade om sina tankars storhet att de tycker allt borde styras i enlighet med denna vishet. De uppehåller sig framför allt vid det onda i världen och ser bara ondska överallt, även där det finns godhet. Detta leder dem till tron att världen behöver medicinering från sin ondska: "Ett av dessa läkemedel består av 100 % fred, ett av lika mycket förbud, ett hälften av varje; en patentmedicin heter kommunism, en internationalism, en nationalism, en demokrati." Varje medicin skaffar sig egna "agenter" som försöker sälja just sitt botemedel som det enda rätta. När problemet löser sig, förmodligen av sig själv, hyllas medicinen som den enda sanna utvägen, och om det inte reds ut sägs det bero antingen på för svag dosering eller på för sen insättning. Alltid kan radikalerna rättfärdiga sin medicin, oavsett om den fungerar eller ej. Alltid är de övertygade om att den kommer att fungera i framtiden.

För Sture Bolin går världen inte att ordna bakom ett skrivbord. Universalistiska lösningar kan inte fungera i en kulturellt mångfaldig värld, och därför

kan de aldrig ge den önskade effekten. Det går inte att frigöra sig från sin kultur. Det är alltså bara den konservative som förstår att övermännisko-planerna hos den universella människans företrädare inte kan leda till något gott. Människan bör i stället för att sträva efter frihet i liberalens och radikalsens gränsöverskridande form, nöja sig med livet inom sin kulturs ramar och således acceptera några av de bojar dessa nödvändigtvis lägger på individen.

I den andra delen attackerar Sture Bolin en av patentmedicinerna, pacifismen. Bland liberalismens trosförklaror finns det en idé om att krig är ont och att världen måste organiseras för att skapa evig fred, där Nationernas Förbund (NF) är svaret. För Bolin är detta ett uttryck för subjektiva värderingar som givits objektiv giltighet; önskan om fred leder till en uttänkt lösning som består i att alla länder ska bli demokratier och att NF skapas. NF är för honom bara en sämre version av Heliga alliansen, som istället organiserades efter monarkiska principer vilket, enligt pacifisterna å sin sida, var anledningen till att den föll. Bolin menar i stället att det slutligen medför krig, oavsett hur väl man försöker organisera världen, med eller utan NF.

De radikala, eller de intellektuella som Bolin även kallar dem, anser att världen bör organiseras på ett annorlunda sätt för att säkra världsfreden; arbetarklassen i världens länder måste förena sig och skapa proletariats diktatur, varefter freden kommer att infinna sig. Bolin vet dock bättre eftersom kommunisterna då kommer upptäcka att de Maistres devis – ”det finns inte några människor” – stämmer och att de därför är ryska, tyska, franska, etc. kommunister, varför konflikter ändå uppstår.

Den konservative däremot anser inte att det finns någon ideell, universell lösning på frågan om krig och fred, eftersom världen är för mångfacetterad. Det viktiga är i stället vad som driver utvecklingen. ”Utvecklingslinjen” är nämligen

resultaten av flera olika kraftlinjer, då blir det en värdefull uppgift att arbeta på utvecklandet av just den linje, man är närmast – arbetet kommer då också det hela till godo i sista hand. Och då nu människan i allmän betydelse endast är en abstraktion, då blir det svenskarnas sak att fullfölja sin kulturella och politiska tradition, tyskarna att utföra tyskt arbete, fransmäns att tänka franska tankar etc. Väl vore det för totaliteten, om utvecklingen, ostörd av en del inbiliska intellektuella högfärdsnarrar, finge fortgå på detta sätt så som den alltid gått. Det är den gamla historien om när var och en sin syssla sköter. Världen behöver oss alla, svenskar, tyskar, fransmän, italienare.

För kriget och freden innebär detta att verkligheten måste bestämma hur framtiden kommer att bli. Och även om freden är normaltillståndet och kriget undantaget går det inte att värdera dem inbördes. För Bolin fungerar

kriget som en slags naturlig mekanism; agerar länder på ett sätt de inte borde följer kriget.

I uppsatsens tredje del diskuteras själva konservatismen med kritisk blick. Bolin anser att det är märkligt att bara den egna befolkningen tillåts vara nationell, medan andra länders konservativa ses som ”bovar och halvför-ryckta”. Det går inte att kritisera andra nationella utan att det drabbar den egna rörelsen. Om strävan för det egna landets bästa inte accepteras som det högsta kallet finns det inte någon konservatism värd namnet. Följaktligen är ”[s]venskarnas mål [...] Sverige, deras medel svenska, fransmännens mål Frankrike, deras medel franska”. Frankrikes ockupation av Ruhr kan därför inte ses som värre än ett eventuellt svenskt erövrande av Åland. Det går inte, per definition, för konservatismen att skapa någon form av internationalism, och Bolin accepterar därför att nationernas olika utvecklingslinjer omisskännligen kan leda till krig.

I de fjärde och femte delarna fortsätter Bolin diskutera ännu ett av konservatismens problem, att den har blivit nationalistisk. Nationalisten accepterar inte sin egen nations och stats begränsning, eftersom han inte respekterar andra länders kulturer. Det är bara det egna landet och dess kultur som är av värde för mänskligheten. Den konservatism Bolin själv står för vilar inte på nationalismens idéer, som han tillsammans med imperialismen anser vara demokratiska till sitt ursprung; i stället hänvisar han igen till den franska reaktionens teoretiker. För Bolin är lösningen att statens roll inskränks för att motverka den nationella egoism och imperialism som utmärkte 1800- och det tidiga 1900-talet. Då trampade man på andras kulturer och nationer för egen vinnings skull, när man istället borde respekterat dem. Därför manar han till en konservatism som är allmängiltig, som uppmanar var och en att stanna på sin post, och samtidigt konsekvent respekterar andra genom att inte låta den egna staten dominera andras områden.

Statens roll måste även begränsas inåt. Devisen ”var och en på sin post” gäller även staten, som ska hålla sig borta från samhällslivet och ”erkänn[a] andra samhällsindivider, i frihet samverkande med staten”. En sådan är kyrkan som åter bör frigöras, då det var i frihet den exempelvis utvecklade skolväsendet. Det var, å andra sidan, på grund av nationalismen som staten ansåg sig ha rätt att ta kontrollen över kyrkan och således trampade på urgamla rättigheter. Särskilt klandervärd var, enligt Bolin, den nya stat som växte fram i Tyskland under Bismarcks ledarskap, en stat som absorberade alla delar av samhället. Kyrka och kultur är för honom ett och samma och endast intellektualisterna, här i form av nationalister, anser att dessa två bör skiljas åt. Staten har även genom homogenisering av regionerna försökt förvandla olikheter till likheter och ”[m]an får ej [längre] ha skånska rättigheter eller skånska seder utan svenska”. Den konservative måste bekämpa statens inflytande på samhällsli-

vet, och istället ta utgångspunkt i den historiska utvecklingens egenart.

I Sture Bolins politiska tänkande år 1923–24 går det att se flera grunddrag. Enligt en del tidigare forskning var han påverkad av franska teoretiker. Efter att ha analyserat hans uppsats om konservatismen ter sig detta tydligt. I grunden ligger de Maistres syn på människan. Detta får avgörande konsekvenser för Bolins frihetsbegrepp, enligt vilket frihet är att underkasta sig yttre naturliga auktoriteter och låta den egna, historiskt utvecklade kulturen skapa ramar som individen blir fri inom. Det går inte att lyfta sig över dessa rötter och därför kommer aldrig någon internationalism kunna existera, och utrikespolitiken bör utgå ifrån detta faktum.

Eftersom den historiska utvecklingen sker på basis av den rådande kulturen, men på ett sätt vi inte kan förutsäga, tar Bolin avstånd från en teleologisk historiesyn enligt vilken utvecklingen går mot ett bestämt mål – som den inom internationalismen med dess tro på evig fred. Utvecklingen bör därför ses utifrån ett slags särarternas perfektion, där varje kultur strävar efter att göra sig bättre och där varje individ binder sig till dess gränser, för att sköta ”sina egna sysslor”. Naturliga kulturella auktoriteter, föraktet för individualismen samt motståndet mot de universella och internationalistiska utvecklingstankarna är alltså viktiga. Detta tänkande är också grunden för hans kritik av tidens konservatism, eftersom den inte är nationell utan nationalistisk och låter staten dominera. Nationalismen ser bara ett värde i sin egen kultur och respekterar inte andras. Samtidigt tar den, genom staten, kontroll över den egna kulturen genom att blanda sig i samhällslivet och försöker homogenisera det på bekostnad av den historiska utvecklingen. Noterbart är att han särskilt kritiserar den stat som uppkom i och med Tysklands enande. Sture Bolins organiska syn på samhällets utveckling innebär alltså att nationalismen som ideologi står i direkt motsättning till den allmänna konservativa version av frihetsbegreppet han förordar.

Politiska tal 1928–34

Jag fortsätter kartläggningen av Bolins utveckling genom att analysera två bevarade tal från hans arkiv på handskriftsavdelningen vid Lunds universitetsbibliotek. I motsättning till *Nationell Samling* har dessa inte använts i tidigare forskning. De är odaterade, men på grundval av innehållet kan de dateras till 1928 och 1934. För perioden 1924–1928 finns det i tidigare forskning enstaka hänvisningar till texter skrivna av Sture Bolin i *Nationell Tidskrift*, men för perioden därefter har det inte förts fram några texter av honom. Med hjälp av talen går det att göra nedslag som fungerar väl för att kunna följa hans politiska utveckling efter *Nationell Samlings* upphörande, ända fram till SNU:s brytning med AVF, något ingen tidigare gjort.

Det tidigaste talet hölls inför studentföreningen Heimdal i Uppsala 1928.¹⁸ Sture Bolin tar här avstamp i det turbulenta året 1918 för att förklara hur och varför den svenska konservatismen utvecklats fram till 1928 och hur den bör utvecklas framöver. Han återkommer till sin kritik av nationalismen, internationalismen och pacifismen, av radikalismens och liberalismens universella utvecklingstankar, samt de senares syn på människans frihet. Människan har inte blivit friare i det liberala samhället, tvärtom har det lett till splittring, och olika former av spänningar har uppstått i dess spår. Han berör även de tidigare skisserade, centrala problemen med liberalismens och radikalismens syn på människan; enligt Bolin är hon en abstraktion och existerar inte i den reella världen. Joseph de Maistres tankar är alltså fortfarande viktiga och han framhåller själv de franska konservativa teoretikerna som sina och de Lunda-konservativas förebilder. I detta sammanhang kritiserar han även den svenska konservatismen i allmänhet för att försöka adoptera liberalismen. I stället bör konservatismen i Sverige utvecklas i Lunds Nationella Studentklubb, som vilar på den svenska akademiska konservatismen och den franska reaktionens teoretiker, men som är antiintellektuell till sin karaktär, först och främst ett resultat av tidens utveckling.

Nytt är dock att han utvecklar de Maistres tankar. Det finns inte bara nationella gemenskaper som exempelvis den som består av fransmän, utan även regionala som inkluderar provencalare, normander, etc. Människor kanske till och med är regionalistiska. Här introducerar han ett nytt begrepp för att förklara vad det är som egentligen håller människor samman: traditionen. Tankegången är dock endast skenbart ny. Den funktion han tillskriver traditionen, att vara en boja på den fria människan, gav han tidigare nationen och kulturen. Hur som helst är det centrala i det konservativa frihetsbegreppet för Bolin fortfarande själva accepterandet av en kulturell boja, och detta knyts till en känsla av samhörighet. Underkastelsen under överordnade principer leder samhället bort från de spänningar som uppstått, utan att det behöver föras en homogeniseringspolitik. Denna slutsats får Bolin att återigen kritisera nationalismen med dess likriktningspolitik som går emot den fria historiska utvecklingen. Här tar han dock upp en helt ny tanke, när han försöker förklara hur det konservativa samhället ska komma till stånd. Inspirerad av det "psyke" som är knutet till arbetarrörelsen – klassgemenskapen som en övre auktoritativ princip – önskar han i stället skapa ett konservativt psyke.

Det andra talet från 1934 hölls inför en SNF-församling efter brytningen med AVF och var även det en reflexion över tidens politik, närmare bestämt över var rörelsen stod och hur den borde utvecklas.¹⁹ Med utgångspunkt i en analys av brott i den historiska utvecklingen i Sverige från 1830-talets liberaliseringar till samtiden, skisserar Bolin den nya politiken. För honom innebar liberalismens genomförande att en liten kapitalägande elit tillskansade sig

makten, samtidigt som det skapades en egen klass av arbetare. Under 1880-talet kom ett nytt brott då arbetarna tog upp kampen för sina rättigheter. Även om liberalismen hade lett till förbättrade villkor för arbetarna, uppstod en reaktion i form av den socialdemokrati som genom klasskamp lyckades ta den ställning de hade 1934. Enligt Bolins mening stod man nu återigen inför en brytningstid.

Läget är nu sådant att folk lämnar de gamla identifikationsobjekteten, individen och senare klassen, och söker nya: korporationerna och nationen. Därför är det bra att de nationella bryter med högern och blir en del av detta nya. Både liberalismen och socialismen kom till som ett svar på ett uppfattat ekonomiskt behov, och så är också fallet nu med uppslutningen bakom nationen. Den förändrade ekonomiska situationen i världen leder till att varje nation känner sig tvungen att se till sin egen marknad och implementera en politik av självhushållning, med importförbud och regleringar. Denna utveckling ser Bolin som en tillbakagång till tiden före liberalismen, då ekonomin var uppdelad i korporationer och staten reglerade näringslivet. Vis av denna erfarenhet beskriver han nu hur den liberala ekonomins spänningar ska övervinnas, vid sidan av det självklara accepterandet av den yttre auktoriteten. Ett ekonomiskt system ska skapas, där näringslivet kontrolleras underifrån och ovanifrån samtidigt, med korporationer och statlig reglering. Beskrivningen framstår som förvånansvärt lik socialdemokratins ekonomiska modell, men han framhåller att denna är huvudmotståndaren. Anledningen är att den skapat dubbla gemenskaper i nationen, arbetarna mot de andra. Denna mentalitet måste överkommas och nationen sättas främst – möjligen en anspelning på det nya psyke han tidigare talade om. Skulle den svenska socialdemokratin i stället välja att gå den franska nationella socialismens väg ser han däremot inga hinder för samarbete med den.

Två förändringar i Bolins tänkande kan skönjas här. Auktoriteten, som människan ständigt måste underkasta sig som boja och som skapar gemenskap i nationen, får nu ett nytt innehåll. Bolin vill ena folket under nationen som en högre princip, till skillnad från tidigare då han snarare knöt an till traditionsbärande institutioner som kyrkan eller senare traditionen i sig. Han specificerar dock inte närmare hur han ser på nationsbegreppet, vilket gör att det kanske inte är så stor skillnad. Exempelvis tänker han sig ett fortsatt stöd för monarkin. Den andra skillnaden är synen på staten som nu ska ta en aktiv roll i samhället för att minska ojämlikheter. Det är möjligt att denna nya statliga aktivitet endast ska riktas mot ekonomin och inte inverka på samhällslivet i stort. Den nya synen på staten skulle i så fall inte innebära en stor förändring av den nationella grundtanken, men däremot av dess omsättning i praktiken.

Intressant är att Bolins politiska analys nu får honom att helt förkasta

konservatismen. År 1928 kritiserade han de konservativa som gjort liberalismen till sin. Nu fullbordas tanken: Konservatismen är bara liberalism i annan förklädnad. De universella ideologiernas tidevarv är över och en ny värld av ekonomisk självhushållning och korporativism inom nationen har tagit vid. Denna slutsats kan återigen tolkas som ett resultat av Bolins organiska syn på den historiska utvecklingen. Det har nu blivit dags för en återgång till ett äldre samhälle, från tiden före de universella ideologiernas intåg. Statens nya roll behöver därför inte vara ett uttryck för den tidigare så kritiserade intellektualismen, nu förankrar han istället förändringen i den historiska utvecklingen.

Det finns flera gemensamma linjer i Bolins politiska syn under perioden från 1923–24 till 1934, fastän innehållet även varierar och utvecklas. En tydlig linje är de franska influenserna, i praktiken då han 1934 framhåller de franska socialisterna, men framför allt i teorin då han konsekvent refererar till de Maistre och hans syn på människan, som får ligga till grund för hans frihetsbegrepp. Denna frihet består av att människan låter sig själv fångas av och frivilligt underkastar sig sin kultur, något han återkommer till under 1920-talet i sin kritik av liberalerna och radikalerna. År 1934 ligger kritiken av liberalismen till grund för kravet på ett helt nytt ekonomiskt system, där det i stället är näringslivet som ska begränsas genom regleringar underifrån och ovanifrån, något som i förlängningen ska överbrygga spänningar i samhället. Det som består genom Bolins utvecklande av frihetsbegreppet är dock uppfattningen om individens underkastelse under yttre auktoriteter eller överprinciper. Den historiska utvecklingen är hela tiden central i förståelsen av samtiden och av hur framtiden kommer att se ut. Att denna syn saknas hos de icke-konservativa ideologierna är något som Bolin konsekvent påpekar – också sedan han själv förkastat konservatismen. Även om den organiska samhällssynen är tydligare i de mer teoretiska texterna från 1920-talet går den också att spåra i det mer praktiskt inriktade talet från 1934. Det nationella har hela tiden varit viktigt för Bolin, men först 1934 förflyttas fokus helt ifrån det regionala till nationen, som nu verkar bli utgångspunkten för det kulturbärande elementet i samhället. Detta kan ses i hans förändrade syn på staten, vars verksamhet han tidigare menade skulle inskränkas, eftersom den hindrade utvecklingen av de mindre kulturgemenskaper som tillsammans utgjorde helheten under nationen. Nu blir emellertid staten den viktigaste aktören vid fullgörandet av den historiska utvecklingen.

Jag har betonat kontinuiteten i Bolins tänkande under dessa år, men den praktiska utformningen av hans idéer ser jag som mer radikala. Inte minst hans egen uppfattning av att leva i en viktig historisk brytningstid och att agera progressivt i denna tyder på detta. Han håller under hela denna tid fast vid nationella och konservativa värderingar, i opposition mot en ”nyare”

liberal konservatism. Han är alltså gammeldags konservativ även för sin tid och argumenten för det slutliga avståndstagandet från den liberala konservatismen 1934 går att spåra redan i de första skrifterna. Avståndstagandet från konservatismen kan med andra ord kopplas samman både med kritiken av den liberala konservatismen och med hans allt starkare betoning av den nationella gemenskapen på bekostnad av regionalismen och traditionen. Jag menar även att hans nya syn på staten representerar en radikaliserings.

Torstendahl ser däremot Bolins nya syn på staten som en total brytning med de tidigare idéerna. Han visar att även Elmo Lindholm bytte ställning i frågan, men har inte undersökt Bolins tänkande fram till 1934.²⁰ Denna undersökning har visat att även Bolin utvecklade en ny syn på staten, men i stället för ett brott ser jag kontinuiteten i hans tänkande i tron på underkastelse inför gemensamma, nationella kulturella auktoriteter. Därför är radikaliserings en bättre beskrivning än brott. Hur ser då den antisemitiska linjen ut under denna tid, radikaliseras även den?

Sture Bolin och antisemitismen

Ska man bedöma Bolins hållning till antisemitismen måste man undersöka både hans eventuella tyskvänlighet och hans antisemitism, eftersom detta visat sig viktigt i tidigare forskning. I Oredssons redogörelse är det avgörande att Bolin – liksom andra inom Lundakonservatismen – inte var franskorienterad, utan i stället tyskvänlig. Detta anses vara nog för att kunna belägga att det var hans antisemitism som fick honom att stödja Frankrike i Ruhrkonflikten. Men eftersom Bolins egna texter ger uttryck för en stark dragning åt det franska krävs det en del för att motbevisa detta. Vilka källor har då Oredsson använt för att visa det diametralt motsatta?

I en not hänvisar han till tre texter som belägg.²¹ Den första är en artikel i *Nationell Samling* om Tysklands politiska landskap, där antisemitismen endast kommenteras i samband med högerens yttersta utkant, de tysknationella:

De [...] ha koncentrerat sig kring ett skarpt och stridslustet formulerat monarkiskt, nationellt, konservativt och antisemitiskt program. Ingen kan klaga på, att inte det partiet är en enhetlig organisation; man kan t.o.m. säga, att det är alltför enhetligt. Partiprogrammet har upphöjts nästan till bokstavsinspirationens stadium. Exempel härpå är bl. a. den bekanta episoden, då en kvinnlig riksdagsledamot utstöttes ur partiet, emedan hon ej var fri från judeblod.²²

Här tar Sture Bolin tydligt avstånd från de tysknationellas rasbiologiska ortodoxi, det är inte rimligt att utesluta någon från partiet bara på grund av

att hon har ”judeblod” i sig. Han tar emellertid inte avstånd ifrån antisemitismen i sig. Senare i texten framhåller han till och med de tysknationella på grund av att de är sant konservativa. Det skulle kunna framhållas till stöd för Torstendahls mening, att Bolin såg antisemitismen som en viktig del av den konservativa ideologin, även om han här inte skriver det explicit. Bolin fortsätter senare i artikeln att kritisera just ortodoxin när han i en kommentar till Demokratiska partiets stora koncentration på sitt program framhåller att de ”ej [nått] så lång[t] att man kan lägga partiet till last sådana överdrifter vid tillämpningen av principen som det tysknationella”.²³ Artikeln visar inte att Bolin skulle hysa några särskilda känslor varken för den tidigare kejserliga staten eller för Weimarrepubliken som sådan, även om han tydligt framhåller att parlamentarismen i Tyskland ter sig än olämpligare än i Sverige, eftersom han anser den inkompatibel med landets historiska och kulturella arv.²⁴

Oredssons andra källa är en artikel om Ruhrfrågan som ska ha skrivits av Sture Bolin i det andra numret av *Nationell Samling* år 1923. Han skrev dock inte i detta nummer och den enda text som befattar sig med frågan är signerad B.H., sannolikt Bo Hasselrot.²⁵ Det går alltså inte att tillskriva åsikterna som framförs där till Bolin *per se*. Den sista källan är en artikel från *Sydsvenska Dagbladet* som återger debatten om i SNU i Skåne angående hur man skulle ställa sig i Ruhrfrågan. Men eftersom hela debatten utgår ifrån Hasselroths artikel är det inte märkligt att Oredsson refererar till den som Bolins. I själva verket är det alltså ett referat av ett möte i SNU, skrivet av en journalist och inte av Bolin själv. Här debatterade rasbiologen Herman Nilsson-Ehle och Bolin:

De talare, vilka [...] ställde sig på Frankrikes sida, gjorde detta av hänsyn för Sverige och Europa. Tal[aren] ansåg emellertid, att [...] [man borde] stanna vid den tyskvänliga ståndpunkten. Germanerna trängas överallt tillbaka; striden i Ruhr är ett moment i germanernas strid för sin existens. Vi, som leva i det germanska områdets centrum, böra inte stå främmande för vad som händer i periferien. Snart nog kan det gälla oss själva.²⁶

Nilsson-Ehle framförde alltså åsikten att en rasmässig närhet till ”germanerna” i Tyskland borde ligga till grund för förbundets politiska orientering i frågan. Mot detta positionerar sig Bolin:

– Till professor Nilsson-Ehle i hans egenskap av rasbiolog riktade tal[aren] den förfrågan, om tyskarna verkligen voro så rena germaner, att man på samhörigheten med dem kunde bygga en antifransk politik. Till sist framhöll tal. att det f.ö. inte var germanerna, som nu styrde Tyskland och kämpade i Ruhr, utan semiterna. Tysklands seger skulle därför inte stärka germanerna, snarare tvärtom.²⁷

Sture Bolin polemiserade alltså mot en rasbiolog som på rent rasmässiga grunder ansåg att SNU borde ställa sig på Tysklands sida. Han börjar med att attackera argumentets grundval, det vill säga att han ifrågasätter om tyskarna är så "rena" germaner att det skulle vara värt ett ställningstagande mot Frankrike. Därefter ställer han sig undrande inför slutsatsen att politiken egentligen skulle gynna den germanska rasen. Snarare skulle den, argumenterar han, stärka semiternas ställning över dem.

Bolin tillägnar sig alltså motdebattörens argument för att kunna vända dem mot honom. Om inte Nilsson-Ehle yttrat sig till nackdel för Frankrikes position är det fullt möjligt att Bolin inte yttrat dessa ord. Vidare står det klart att han inte ansåg att rasbiologi borde ligga till grund för förbundets utrikespolitik i frågan. I denna större kontext blir det tydligt exemplet med Bolins ställningstagande för Frankrike och mot Weimarrepubliken i Ruhr-frågan inte kan användas som stöd för Oredssons resonemang. Att Bolin faktiskt framförde klassiskt antisemitiska åsikter 1923 behöver det dock inte tvistas om.

Fem år senare gör Bolin emellertid en helomvändning i relation till de tysk-folkliga partierna.²⁸ Tidigare ansåg han att de var värda att se upp till även om de var väl programtrogna när det gällde antisemitismen. Nu tar han totalt avstånd ifrån dem. Han säger inledningsvis:

Så mycket mera gemensamt har den [svensk-fascistiska rörelsen] med den tysk-folkliga rörelsen vilken under efterkrigsåren och inflationstiden lyckades vinna talrika anhängare tack vare den uppagerade stämningen. För var och en, som under dessa år vistades i Tyskland, är de framgångar, rörelsen vann fullkomligt förklarlig. Även deras program med dess två hörnpelare: nationell diktatur och antisemitismen, bli förstäligen. Tidens karaktär gör dem förklarliga.²⁹

Antisemitismen kan alltså göras förstäligen mot bakgrund av de inre slitningarna i Tyskland. Inte heller nu tar han avstånd från antisemitismen som sådan. Vad han säger är att det är tidens *Zeitgeist* som kan förklara dess betydelse. Han fortsätter:

Mindre förklarligt är, att dessa två prögrampunkter [*sic*] kan i någon som helst mån entusiasmera den svenska nationellt orienterade ungdomen. Jag vill härmed visserligen ingalunda hava sagt, att icke rasfrågor böra studeras med intresse på konservativt håll. Men de måste studeras som alla andra frågor, fördomsfritt och med vilja att nå sanningen. De kunskaper jag har om hur man på de håll, jag åsyftar, går till väga, gör att jag emellertid ännu en gång upprepar: hur är det möjligt, att de kunna vinna några anhängare alls. [...] Det är min förvisning att [...] de tysk-folkliga influenserna på den

svensksinnade ungdomen försvinna, i den mån det icke ligger något verkligt levnadsdugligt och med en sund konservatism förenligt i dem.³⁰

Sture Bolin framför här klart och tydligt att de problem som finns i Tyskland inte kan relateras till Sverige och att de nationella i sitt program varken ska ta över idén om den nationella diktaturen eller den antisemitism som de tyska-folkliga rörelserna står för. Han misstänkliggör även dem som ”ovetenskapliga”, i den meningen att de inte är intresserade av rasfrågor från ett vetenskapligt perspektiv. Han tar alltså 1928 avstånd från en svensk-nationell politik där antisemitismen finns med.

I talet efter brytningen med AVF 1934, en splittring som Wärenstam menar innebar en rörelse mot det nazistiska för SNF, tar Bolin dock ett steg i den motsatta riktningen och förkastar helt rasismen när han stakar ut det nybildade förbundets relation till de andra ideologierna och särskilt till den tyska nazismen:

vi nationella, äro icke sinnade, att bekämpa klasshat och klassöndring för att istället hänge oss åt rashet [*sic*] och rassöndring. Aldrig! [...] Nej, det idéinnehållet och den mentaliteten hör ej hemma hos oss i SNUoNF. Det hör inte hemma i Sverige. Och därför vandra vi på våra egna, fullständigt våra egna vägar – ej nazisternas väg, ej högerns, ej vänsterns, men den nationella vägen.³¹

I analysen av Bolins politiska hållningar i allmänhet kunde vi se hur dessa, trots en viss kontinuitet, radikaliseras över den undersökta tiden. I fallet med hans antisemitiska föreställningar går det att se en motsatt rörelse, en avradikalisering. Han går från en position där antisemitismen ses som en självklar del av den ideologiska självförståelsen, han använder rasbiologiska argument för att propagera för en politisk ståndpunkt och ger uttryck för klassiskt antisemitiska föreställningar om judarnas kontroll av kapitalet. Samtidigt visar han redan en viss distans då han även raljerar över rasbiologiskt färgade överdrifter. Därefter intar han en position där han starkt ifrågasätter antisemitismen, utan att helt förkasta den, för att slutligen fullständigt ta avstånd ifrån den. Varken Torstendahl eller Oredsson har alltså fog för sina påståenden att Bolin efter 1923–24 skulle ha sett antisemitismen som en viktig del av sin ideologi. Detta dessutom i en tid då antisemitismen var, med Lars M Anderssons ord, ”hegemonisk” och föreställningarna uppfattades som både ”självklara och naturgivna”.³² Bolins syn på antisemitismen från 1923 och framåt kan även sättas i perspektiv genom en jämförelse med den parlamentariska högern, AVF. I dess broschyr mot nazismen från 1933 kan vi läsa följande om antisemitismen:

I Tyskland är det starka judiska folkinslaget ett allvarligt problem, därom behöver man inte tvista. Men steget är mycket långt från ett erkännande härav till en anammelse av den barbariska antisemitism, som nazisterna predika. [...] En folkvårdande konservatism underkänner ingalunda de rasbiologiska frågornas betydelse. Likväl måste man taga avstånd från det absoluta fördömandet av vissa folkgrupper på så sätt som nazismen både i Tyskland och hos oss plägar göra. Till sist kommer det inte an på om vi äro "långskallar" eller "kortsallar" eller om vi representera den ena eller den andra blandtypen, det kommer an på vad skallarna innehålla. [...] Rashat – liksom klasshat – är även oförenligt med vår uppfattning av det kristna evangeliets ovillkorliga kärlekskrav.³³

AVF accepterar alltså nazisternas problemformulering att det finns ett "judeproblem" i Tyskland, både i relation till konservatismen som ideologi och dess förhållande till rasbiologi, samtidigt som partiet förkastar deras rashat – ett förfarande som var utmärkande för den konservativa debatten under denna tid.³⁴ Det kan till och med ha varit så att det var svårt att skilja rasbiologin från konservatismen under denna tid; raser och rasbiologi sågs som naturliga och vetenskapligt belagda. Vad innebar det då i denna tid att vara rasist? Bolin erkänner ju inte ett "judisk problem" i sitt tal året efter AVF:s broschyr utkom och redan 1928 tog han avstånd ifrån den antisemitism som extremhögerpartierna representerade i Tyskland. Om han ska benämnas rasist på denna basis måste också den parlamentariska högern, ja mycket möjligt större delen av dåtidens befolkning, benämnas rasister, vilket skulle tömma begreppet på meningsfull innebörd.

I motsättning till Oredsson menar Torstendahl att Bolins rasistiska föreställningar 1923 var underordnade och emanerade ur ett nationellt övervärde.³⁵ Detta blir i min analys tydligare i talet från 1928 – paradoxalt nog då han i övrigt betonar regionalism. I slutet av det jag har kallat en radikaliserings, i talet från 1934, har fokus helt förskjutits till förmån för det nationella övervärdet, vilket lett till en fullständig förkastelse av rasismen eftersom denna splittrar nationen.

Samtidens bild av Bolin

Även om Bolin inte, så vitt vi kan se, uttalade sig som tyskvänlig och inte uttryckte rasistiska eller antisemitiska hållningar finns fortfarande möjligheten att andra människor under hans samtid förstod honom på ett sådant sätt, eller till och med uppfattade honom som nazist eller nazistsympatisör. Om det vore så skulle det kunna förklara dagens bild av honom. För att undersöka detta har jag gått igenom alla inkommande brev till Sture Bolin i hans privata

arkiv i Lund,³⁶ och tagit fram det som kan reflektera hur man uppfattade hans politiska hållningar.

I ett brev från Olof Thelander³⁷ den 18 juni 1940, skrivet på officiellt SNF-papper, får vi reda på att Bolins utträde behandlats av förbundsstyrelsen två dagar tidigare, och Thelander hänvisar till "meningsskiljaktigheter i vissa frågor". I ett brev, daterat två år senare, den 21 januari 1942, får vi reda på att skiljaktigheterna ligger i "utrikespolitiska ting". Två brev av privat karaktär ger oss dessutom upplysningar om hur andra vänner tolkade Sture Bolins utträde ur SNF. Både professor Torsten Dahlberg, i ett brev från den 27 oktober 1940, och Bertil Lidgard, i ett brev från den 21 november 1940, utgår ifrån att det var partiets tyskorientering som fick honom att gå ur. Dahlberg redovisar Bolins tidigare inställning i frågan: "de nationella/ som Du också någon gång själv antytt/ voro väl intensiva beundrare av Tyskland". Bolins utträde tolkas alltså av andra vänner som helt oproblematiskt och indikerar samma uppfattning: att han inte tyckte om partiets orientering mot Nazityskland.

Det officiella Sveriges agerande gentemot Sture Bolin tyder även på en oproblematiskt inställning till hans tidigare politiska hållningar, något som blir tydligt vid presentationen av ett axplock av dessa kontakter. Utrikesdepartementet hade exempelvis nära brevkontakter med honom under 15 års tid, mellan 1940 och 1955.³⁸ Utrikesministern Östen Undén ber honom själv den 8 augusti 1945 att delta i redaktionsnämnden för en vitbok om Sveriges utrikespolitik under kriget. Den 25 november 1949 skriver Undén åter för att underrätta Bolin om att uppdraget nu officiellt upphört. Att utrikesministern själv skriver till honom i ärendet visar den höga status som Sture Bolin hade inom den officiella sfären.

En annan och mycket viktig kontakt, som visar det oproblematiske förhållande till Bolin som svenska myndigheter hade, framkommer i de brev som skickades från Statens Arbetsmarknadskommision till honom. De angår flyktingmottagandet i landet och den omständigheten att Bolin anställde och organiserade akademiker på flykt från det ockuperade Europa. Det första brevet är daterat den 13 oktober 1943, men det framgår bland annat av Carl Magnus Rydbergs brev till honom från den 18 mars 1940 att han redan då var inblandad i dylika ärenden.³⁹ Det faktum att han tog plats i det yttersta finrummet visar en förfrågan från Tidens Förlag från den 6 februari 1951 om att medverka i en festskrift för Tage Erlander.⁴⁰

Genom professor Georg Kahlsons brev från den 12 februari 1942 får vi en talande bild av hur aktiva antinazister såg på Bolin. Här redogörs för hur kolleger vid Göteborgs högskola försöker föregå framtida förföljelser av norska vetenskapsmän med en färdigskriven protestlista att distribuera om ett behov skulle uppstå. Att detta skickades till Sture Bolin kan bara betyda att han sågs som trogen denna sak.⁴¹ Av professor Olle Holmberg får vi i ett brev från den

18 april 1945 en bekräftelse på att han verkligen ansågs vara antinazist: ”Jag hör till min förskräckelse av Lombard att det är din och andra antinazisters mening att nedlägga rösterna då frågan Kornitzky⁴² om fredag kommer upp.”

I brevmaterialet går det inte att finna någon motsättning mellan hur man uppfattade Bolins politiska hållningar under mellankrigstiden respektive efter kriget. Denna undersökning bekräftar också den bild som tidigare forskning givit av hans politiska hållning under kriget såsom aktiv antinazist. Det är karakteristiskt att det antinazistiska av brevskrivarna inte ses som ett brott mot något tidigare protyskt förhållningssätt, utan tvärtom verkar det inte finnas något i Bolins historia som associerats med detta. Efter kriget befästes i den offentliga sfären uppfattningen om hans antinazism kanske främst genom hans bok *Det ensidiga våldet. Spelet om krig och fred 1938–39* som kom ut 1944 och där han pekar ut Tyskland som skyldigt till krigsutbrottet.

Bolin blickar bakåt

I tre texter av vetenskaplig karaktär kan vi se hur Sture Bolin tar upp och beskriver just de aspekter som avhandlats ovan. Den första är *Det ensidiga våldet* som kom ut mitt under brinnande krig, 1944. Det är en populärvetenskaplig skildring av andra världskrigets förhistoria och en undersökning av perioden 1938–39. Det är alltså inte en politisk skrift och både stilen och tematiken skiljer sig därför från hans andra texter, vilket gör den svår att analysera i relation till hans tidigare mer abstrakta tankegångar kring samhälle och utveckling. Oredsson använder dock boken för att argumentera för Bolins tyskvänlighet. Utifrån det faktum att denne ogillade Versaillesfreden skriver Oredsson:

Det innebär, att Bolin accepterade och såg med gillande på Tysklands upp-
rustning, Österrikes ansluss [*sic*] och Tysklands tagande av Sudettjeckoslo-
vakien. Hans tro på det nya Tyskland rasade emellertid, då Hitler i mars 1939
gick vidare och lade beslag också på resten av Tjeckoslovakien.⁴³

Oredssons resonemang bygger på att Bolin tidigare varit tyskvänlig, annars kan inte hans ”tro” på det nya Tyskland ha fallit. I det första kapitlet fastslår dock Bolin:

Redan före sitt makttillträde hade [Hitler] [...] i Min kamp framlagt ett ut-
rikespolitiskt program. Dess huvudtanke var att Tyskland ånyo måste bli en
världsmakt och dess ställning som sådan vila på dess makt inom Europa [...] [De]
behövde främst ökat utrymme på land, och sådant stod att vinna blott i
österled [...] Att det nationalsocialistiska Tyskland från början eftersträvade
ställningen som Europas ledande makt kunde väl ingen betvivla. Men vilka
vägar tyskarna ämnade gå för att nå detta mål, när och hur de ämnade ta de

avgörande stegen samt hur de på olika punkter ämnade utforma sin hegemoni var inte utan vidare klart.⁴⁴

Bolin tydliggör här alltså att det nationalsocialistiska Tysklands mål att dominera sina grannar i öster redan vid maktövertagandet var gammalt. Trots att han nämner landvinningar som ett av Hitlers mål kan det tolkas som om det bara är dominans och inte total kontroll som åsyftas. Något senare i *Det ensidiga våldet* klargörs dock detta när Bolin spekulerar i att ett "fritt" Tjeckoslovakien under tysk hegemoni inte "behövde vara och var säkerligen inte heller tänkt som slutmål". Därefter skisserar han en framtid där landet förmodligen skulle sluta som ett protektorat direkt under Tyskland.⁴⁵ Det är utifrån dessa utgångspunkter boken måste läsas och Bolin trodde således inte något annat än att Tyskland från början hade vidare ambitioner än att bara ansluta områden med tysk majoritet.

För att förstå Bolins faktiska invändningar mot Versaillesfördraget och hans accepterande av Tysklands expansion som Oredsson tar upp måste vi ha två tankar i huvudet samtidigt. Han kan ha ställt sig positiv till att Tyskland återtog "sina" områden, utan att för den skull vara tyskvänlig. Själv anför Bolin att Versaillesfördraget i stort fullföljde den historiska utvecklingen mot en uppdelning i territorier med mindre och mindre folkminoriteter och därmed nationalitetsprincipens implementering, något som accepterats sedan 1815. Detta gällde dock bara den vinnande sidan.⁴⁶ För Bolin ställde Versaillesfördraget således nationalitetsprincipen i Tysklands fall åt sidan och störde då även den historiska utvecklingen. Att återställa de tyska områdena var att återställa både nationalitetsprincipen och att se till att den historiska utvecklingen fick ha sin gång. När nationalsocialisterna trampade över andras gränser bröt de mot samma princip och utveckling. Här kan vi alltså utläsa en av Bolins verkliga utrikespolitiska "hornstenar", nämligen hans tidiga kritik av nationalismen som ideologi. Tysklands ensidiga våld blir därmed ett uttryck för dem som bara ser värdet i det egna och inte respekterar andra länders kulturer eller gränser.

Den andra texten är en artikel om SNF i *Svensk Uppslagsboks* andra utgåva från 1947–55, i vilken Bolin menar att det redan från början fanns element inom ungdomsförbundet som var oppositionellt inställda mot högerpartiet och att Elmo Lindholm, som tog över 1932, var en av dem. Enligt Bolin var det främst de sociala och ekonomiska områdena, och det korporativa statskicket, som skiljde högern och den nya ledningen åt. Således ger Bolin, utifrån sin egen självförståelse av SNF:s förhållande till Högerpartiet, Torstendahls tolkning rätt över Wärenstams. Intressantare för oss är dock hur han beskriver de motståndningar som fanns redan innan brytningen:

Meningsmotsättningarna växte, då många medl. av SNU ställde sig mer välvilliga mot åtskilliga punkter i den tyska nationalsocialismens program än högern, medan andra medl. i främsta rummet kritiserade dennas hållning i den rådande ekonomiska krisen.⁴⁷

Det fanns alltså, enligt Bolin, två olika kritiska fraktioner inom SNU, en som med största sannolikhet ville ha någon form av korporativistisk ekonomisk bas, och en som gick in för en nationalsocialistisk politik. Efter valnederlaget för SNF 1936 uppstod problem då många medlemmar hoppade av. Därefter hårdnade maktkampen mellan de två fraktionerna och många av de medlemmar som inte sympatiserade med nationalsocialismen slutade under upptakten till eller efter andra världskrigets utbrott, vilket ledde till att SNF "alltmer behärskades av de tyskvänliga och nationalsocialistiskt orienterade elementen".⁴⁸

Att det fanns de inom SNU som redan från starten stod i opposition till högerns politik är otvivelaktigt eftersom Bolin var en av dem. Om det däremot fanns två olika inbördes kritiska fraktioner med olika mål redan vid brytningen med AVF går dock inte att fastslå utifrån denna undersökning. Av Bolins eget tal 1934 går det att utläsa att åtminstone han själv intog en kritisk hållning gentemot nationalsocialismen. Antagandena att dessa falanger kom att existera med tiden och att Bolin ingick i den grupp som inte ville närma sig Tyskland stöds av hans vänners utsagor, det vill säga deras samtida förståelse av orsaken till hans utträde och beskrivning av hans inställning till Tyskland. I praktiken går det att se starka indicier för existensen av en fraktion i och med att det inte bara var Sture Bolin som avgick, utan även ordföranden Elmo Lindholm och vice ordföranden John Gustafsson, samt genom det faktum att SNF omedelbart efter deras avgång började röra sig mot Tyskland.⁴⁹

Sture Bolin skrev även artikeln om antisemitismen i *Svensk Uppslagsbok*. Denna långa text på ca 13 sidor är intressant i det att tonen skiljer sig distinkt från andra redogörande texter han bidrog med. Det är en indignerad Sture Bolin som ger sig till tals, mer i vissa stycken som en talesman för humana värderingar än som en vetenskapsman. Här slår han fast att den antisemitism som baserar sig på att judarna är en främmande orientalisk "ras", som dåtidens förhärskande biologiska idéer stipulerade och som kulminerade i nationalsocialismen under andra världskriget, endast är den senaste i en lång kedja av olika typer av judehat. Detta var en av de idéer vi sett att han själv uttryckte redan under tidigt 1920-tal.⁵⁰ Artikeln tar inte upp svenska förhållanden; därför får vi inte reda på hur han specifikt skulle karakterisera den svenska antisemitismen, eller hur densamma förhöll sig till honom närstående grupper. Det är dock inte svårt att läsa in Bolin själv i artikeln då han skriver:

Att åtskilliga moraliskt och intellektuellt högtstående personer gjort sig till talesmän för antisemitiska tänkesätt, ändrar icke den allmängiltiga regeln, att den antisemitiska rörelsen genom propagandans ofta otroligt vulgära ton och sakligt undermåliga argument vädjar till människornas sämsta instinkter.⁵¹

Den gradvisa reträtt som gått att spåra från det tidiga 1920-talets ideologiska övertygelse till 1928 års kritiska tveksamhet och 1934 års förkastande av antisemitismen kulminerar nu, då Sture Bolin resignerat inför faktum konstaterar att nazisternas ”totala utrotningskampanj” är historiens största skändlighet.⁵²

Stigmatisering

Det finns alltså ingenting i min undersökning som ger belägg för den sentida bilden av Sture Bolin som protysk, rasist, nazist eller nazistsympatisör, vilket stöder Odéns förkastande av denna bild som en faktoid. Det är alltså en ny förståelse av honom. Frågan måste därför bli hur denna uppstått. För att söka svar har jag vänt mig till Johan Östlings forskning om hur nazismen och det nazistiska förståtts och använts på ett stigmatiserande sätt i den svenska diskursen efter andra världskriget.⁵³

Östling undersöker hur samhällen och individer hanterar sina kollektiva minnen av gemensamma djuplodande historiska upplevelser. Han identifierar specifikt den stigmatiseringsprocess som drabbade vissa individer i det efterkrigstida och postnazistiska samhället, i och med att de associerades med nazismen eller dess idévärld.⁵⁴ Begreppet ”nazistisk associationssfär” använder Östling för att benämna det som stigmatiseringen av individer bygger på, alltså vilka associationer med nazismen som kunde tillskrivas den stigmatiserade. Stigmatiseringen delar han in i tre olika kategorier, beroende på graden av stigmatisering och vilka uttryck den tog.

Den första kategorin är ”den absoluta stigmatiseringen”. Som begreppet antyder betecknar den grupp som hade haft verkliga associationer med nazistiska organisationer, eller som rent av var nazister under eller före kriget. Människor ur denna kategori blev efter världskriget fullständigt utstötta ur den svenska offentligheten; om de fick en roll var det som varnande exempel för andra att beskåda och förskräckas av.

Den andra kategorin, ”den partiella stigmatiseringen”, drabbade dem som på olika sätt transcenderade rollerna som sympatisörer med i varje fall delar av nazityskland, och som mycket viktiga kulturpersonligheter. Dessa kunde räddas undan den absoluta stigmatiseringen eftersom de inte givit något reservationslöst stöd åt nazisterna och deras politik, men även på grund av att de redan gjort sig bemärkta inom något annat område – de hade alltså något att falla tillbaka på. Med den partiella stigmatiseringen kunde de fortsätta

sina gärningar på respektive område, bara de avlägsnade sig från det politiska samtalet och inte gav sig in på områden som kunde vara känsliga med tanke på deras tidigare hållningar.

Den sista kategorin, ”den sekundära stigmatiseringen”, fungerade mer indirekt eftersom den drabbade människor som inte på något sätt var nazister, utan tvärtom var engagerade antinazister. Anledningen till deras stigmatisering var att de hyste idéer och ideal som sammankopplades med nazismen. Det var alltså inte fråga om nazistiskt idégods, utan sådana tankegångar som i senare tider ansågs vara besläktade med eller följdes direkt av nazismen.

Förutom Tobias Hübinette är det inte någon som direkt benämner Bolin som nazist, men av Östlings forskning framgår alltså att det nazistiska stigmat också kunde drabba aktiva antinazister. Kan detta ha skett i Sture Bolins fall? Han var ju en aktiv antinazist och blev uppfattad som sådan av sin samtid fram till sin död. Var det något i hans hållningar som efter hans död kunde anses tillhöra den nazistiska associationssfären, så att han drabbades av det sekundära stigmat? I Erik Lönnroths nekrolog över Bolin från 1963 står det att ”han var i ungdomen högerradikal, påverkad av franska högerteoretiker, *men* blev under Hitlertiden övertygad antinazist”.⁵⁵ Här relateras två storheter till varandra. Högerradikal står mot antinazist; det går alltså inte, enligt Lönnroths uppfattning, att vara både och. Här associeras det nazistiska med de högerradikalerna. Bolin skulle alltså ha kunnat stigmatiseras på grund av sitt tidigare engagemang med en grupp som var klart högerradikal. Han verkar dock genom sitt mycket aktiva avståndstagande från just de element som associerades med nazismen ha kunnat undvika stigmatisering.

Östling menar, å sin sida, att nazismen under decennierna efter kriget främst associerades med tysk nationalism. En annan möjlig anledning till att Bolin inte stigmatiserades kan därför ha varit hans tydliga franskorientering under hela mellankrigstiden. På vilket sätt de två nazistiska associationerna, högerradikalismen och den tyska nationalismen, skiljer sig åt är svårt att säga, men viktigast är att nazismen, enligt Östling, under Bolins levnadstid inte var identisk med antisemitism och rasism. Han ser i stället en tydlig förskjutning av den nazistiska associationssfären under de senaste tre årtiondena. Det är inte längre den tyska nationalismen, utan i stället just antisemitismen och rasismen, som upplevs som centrala beståndsdelar i det nazistiska tankegodset.⁵⁶

Med denna nya uppfattning av nazismen kan stigmat nu drabba Bolin. Detta är vad som sker när Oredsson 1996 benämner honom som en tyskvänlig rasist och antisemit. Även om Oredsson aldrig kallar honom nazist, som Tobias Hübinette gör, utan tvärtom för antinazist under kriget, kan stigmatiseringen ske till följd av den nya förståelsen av nazismen som synonym med rasism och antisemitism. När tyskvänligheten sedan tillkommer

går associationen till nazismen. Även om jag tidigare utifrån Odéns kritik sagt att man, för att göra Oredssons tolkningar rättvisa, måste skilja mellan begreppen tyskvänlig och antisemit visar det sig att dessa två element vid den sekundära stigmatiseringen av Sture Bolin interagerar och styrker varandra i associationsfären: Han blir nazist. Hübinette visar genom sin lista att det idag går att öppet stigmatisera honom som nazist. En mer sofistikerad stigmatisering⁵⁷ framkommer i Sune Åkermans biografiska artikel om Sten Carlsson. I denna försöker han tona ned Carlssons nazistsympatier i ungdomsåren med hänvisningen att Weibullskolan ”inte heller var okomprometterad”, vilket endast kan åsyfta just Sture Bolin.⁵⁸ Det är alltså inte bara genom Oredsson som Bolin knyts till denna nya nazistiska associationsfär.

Hur kan det komma sig att den nazistiska associationsfären ännu idag kan stigmatisera människor? Den tyska nationalismen är ju ett dött begrepp och kan inte hota oss längre. Antisemitismen och rasismen har däremot sedan runt 1980 och framåt varit mer i fokus än någonsin tidigare, och hänger nära samman med det nya och fördjupade intresset för förintelsen. Förskjutningen har lett till en universalisering av de nazistiska erfarenheterna, eftersom rasism och antisemitism är fenomen som finns i alla samhällen.⁵⁹ Detta gör att det fortfarande är viktigt att stämpla människor som nazister, och det aktualiserar det nazistiska som en moralisk motvikt till det som vi förstår som godhet även i en tid som vår då nazismen är död som samhällsmodell. Man har i alla tider lyft fram beteenden ur historien som goda eller dåliga exempel att ta lärdom av i det egna samtida samhället. Idag, då bekämpandet av rasism är viktigt, söker man exempel i moraliskt ”dåliga” beteenden i historien. Behovet av dessa gör att kravet på empiri minskar, och det kan räcka med att som Bolin ha varit medlem i en högerradikal organisation, som SNU och SNF, eller att ha hyst någon form av antisemitiska föreställningar under en tid, för att hamna på fel sida i historieskrivningen. Man behöver inte se helheten i personens politiska tankevärld för att denna ska anses skyldig.

Henrik Bachner har i sin analys av 1930-talets svenska debattklimat kritiserat tidigare forskare som försökt bagatellisera antisemitismen under denna tid.⁶⁰ Denna artikel är inte skriven som en uppmaning att förringa denna insikt eller uppmana till en återgång. Tvärtom är det allvaret i konsekvenserna av antisemitismen som väcker och bör väcka vårt intresse. Det är emellertid just detta som gör det så viktigt att undersöka hur människor faktiskt tänkte och handlade. Det bör gå att, som Torstendahl, analysera Bolins antisemitiska föreställningar utan att fördöma. Men även om man anser det vara berättigat att fälla moraliska omdömen måste undersökningen ske innan fördömsen. Och om målet är att använda historien för att skapa ett bättre samhälle är det också enda sättet, annars lär vi oss inte av historien, utan av oss själva. Minst lika viktigt är det dock eftersom en moralisk dom är hård för den som utsätts.

Är det rimligt att man från graven kan bli uppsatt på en lista som nazist eller sympatisör, eller bli stämplad som antisemit och rasist, och drabbas trots egna och andra samtidas protester? Detta är principiellt viktiga frågor. Kanske borde vi hörsamma Martin Kylhammars förslag: att instifta en ombudsman för de döda som inte längre kan tala för sig,⁶¹ och inte utan vidare acceptera att Sture Bolin har gått från att vara antinazistisk ”världsstjärna” till att bli ”rasist” och ”nazist eller sympatisör”.

Anti-Nazi 'superstar' or 'racist'? Sture Bolin's politics: continuity, change, and later evaluations

In the spring of 1945, survivors of the Nazi concentration camps arrived in southern Sweden. A project was launched to collect eye-witness accounts of their experiences and document them for posterity. The scholar in charge of this project was Sture Bolin, professor of history at Lund University. After his death Erik Lönnroth hailed him as a 'world-famous' historian. By the turn of the century he was instead being branded an inter-war 'racist' by Sverker Oredsson, and in 2002 listed as a Nazi, or a Nazi sympathizer, by Tobias Hübinette. My once positive impression of the 'world-famous', anti-Nazi historian intent on documenting the Holocaust met this later, darker description of the man Sture Bolin. The contrast between these two incompatible images inspired this article.

The study centres on Bolin's own writing during the inter-war period, and concludes that up till 1934 he was a conservative with strong nationalist views who emphasized an organic view of society, inspired by the French Restoration ideologues, in opposition to a strong state. By 1934, in an about face, he contended that a strong state should take command and implement corporatism, thus rejecting the conservatism that in his view had become entirely liberal. He based this view of the state on historical developments, a belief that was a continuation of his existing thinking; but at the same time it represented a radicalization of his practical political thought. Meanwhile, it is established that the opposite was true of his attitudes towards anti-Semitism. In the early 1920s he indeed espoused anti-Semitic ideas, but already by 1928 he had come to strongly question and criticize these beliefs, and by 1934 he had rejected racism altogether. It is also argued here that Sture Bolin himself never expressed any pro-German sentiments and was never viewed or denounced as a Nazi or a Nazi-sympathizer during his lifetime. On the contrary, both during and after the War he was known as an active anti-Nazi.

Accordingly, the more recent image of Sture Bolin is not borne out by the sources. Instead, such descriptions of him amount to stigmatization. This can be explained by the change in our understanding of Nazism, which has

shifted from German nationalism to anti-Semitism and racism. Today the importance of fighting racism makes Nazism universal, and therefore gives reason to find and brand people in history as Nazis in order to teach the present how not to behave. The stigmatization of Sture Bolin is an example of this.

Keywords: Sture Bolin, anti-Semitism, anti-Nazism, source criticism

Noter

- 1 <http://www3.uh.se/ravensbruck/bakgrund.html> (2011-03-17); http://www.kulturen.com/02_just_nu/04_permanent_utställningar/Ravensbruck/Ravensbruck/index.htm (2011-03-17); Tobias Wetterlöv, "En undersökning av förintelseöverlevares minnen, med ett klass- och könsperspektiv. Pro Memoria", otr. uppsats 2010; Erik Lönnroth "Sture Bolin död", *Ale* 1963:1, s. 31–32.
- 2 Birgitta Odén har gjort en liknande undersökning som kom ut i bokform och trycktes strax innan denna artikel gick till tryckning. Jag har inte haft tillgång till denna text under arbetet med min artikel, men eftersom vi delvis använt samma källor och delvis arbetat utifrån samma problematik så har Odéns och mina slutsatser på flera punkter tangerat varandra. Hennes biografiska verk har dock använt ett större och mer diversifierat källmaterial och ger således både en bredare analys och djupare förståelse av personen Sture Bolin. Birgitta Odén, *Sture Bolin: historiker under andra världskriget*, Stockholm 2011.
- 2b Johan Östling, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm 2008, s. 47–50; Klas-Göran Karlsson, *Terror och tystnad. Sovjetregimens krig mot den egna befolkningen*, Stockholm 2003, s. 27–30.
- 3 Birgitta Odén, "Sture Bolin. 'En världsstjärna' inom historieforskningen", i *Svenska Historiker. Från medeltid till våra dagar*, (red.) Ragnar Björk och Alf W. Johansson, Stockholm 2009, s. 514; Eric Wärenstam, *Sveriges Nationella Ungdomsförbund och högern 1928 till 1934*, Stockholm 1965, s. 1–14, 198–275 (särskilt s. 203, 224f); Helene Lööv, *Hakket och Wasakarven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*, Göteborg 1990, s. 110, 114.
- 4 Wärenstam.
- 5 Rolf Torstendahl, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934*, Uppsala 1969, s. 203.
- 6 Lena Berggrens projektansökan, *Mellan konservatism och nationalsocialism – Sveriges Nationella Förbund 1930–1990*, s. 3, [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.idesam.umu.se/digitalAssets/6/6783_berggren_lena_snf_sve.pdf\(2011-03-17\)](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.idesam.umu.se/digitalAssets/6/6783_berggren_lena_snf_sve.pdf(2011-03-17)).
- 7 Helene Lööv, *Nazismen i Sverige 1924–79. Pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm 2004, s. 438.
- 8 Wärenstam, s. 8–14.
- 9 Wärenstam, s. 12, 61, 223–226.
- 10 Torstendahl, s. 144–168, 178–192, citat s. 149.
- 11 Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser*, Lund 1996, s. 131f.
- 12 Torstendahl, s. 145.
- 13 Odén 2009, s. 521. Lars M Andersson tar upp ett uttalande av Lauritz Weibull i ett privat brev från 1936. Där säger han sig vilja kämpa "mot judendomen och dess lakejer". Enligt Andersson måste detta bl.a. "tolkas mot bakgrunden av den antisemitism som fanns i historikermil-

- jön vid denna tid". Han citerar specifikt Oredssons karakterisering av Weibulls kollega Bolin, och även Torstendahls tidigare beskrivning. Se Lars M Andersson "En jude är en jude är en jude." *Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Lund 2000, s. 12.
- 14 Oredsson, s. 16.
 - 15 Oredsson kommer fram till denna slutsats utifrån Bolins bok *Det ensidiga våldet. Spelet om krig och fred 1938–1939* från 1944. Oredsson, s. 193.
 - 16 Redaktionen, "Anmälan", *Nationell Samling* 1920:1.
 - 17 Sture Bolin, "Konservatism I", *Nationell Samling* 1923:5–6; "Konservatism II", *Nationell Samling* 1924:1; "Konservatism III", *Nationell Samling* 1924:2–3; "Konservatism IV", *Nationell Samling* 1924:4; "Konservatism V", *Nationell Samling* 1924:4.
 - 18 "Från föreningen Heimdal... ", Politiska tal, Sture Bolins samling, Kapsel 72, LUB.
 - 19 "Mina Damer och Herrar!", Politiska tal, Sture Bolins samling, Kapsel 72, LUB.
 - 20 Torstendahl, s. 191f.
 - 21 Oredsson, s. 16, not 7.
 - 22 Sture Bolin, "Några inre tyska problem II. Arvet från kejsardömet", *Nationell Samling* 1922:2–3.
 - 23 Bolin 1922.
 - 24 Bolin 1922.
 - 25 Både Wärenstam och Torstendahl identifierar signaturen B.H. som Bo Hasselroth. Se Wärenstam, s. 11; Torstendahl, s. 56. Bo Hasselrot (sign. B.H.), "Sverige och Ruhr", *Nationell Samling* 1923:2.
 - 26 "Tysk eller fransk orientering. Från diskussionen i Nationella Ungdomsförbundet i fredags", *Sydsvenskan* 15/4 1923.
 - 27 "Tysk eller fransk orientering. Från diskussionen i Nationella Ungdomsförbundet i fredags", *Sydsvenska Dagbladet* 15/4 1923.
 - 28 Dessa tolkar jag som de tidigare beskrivna "tysk-nationella" p.g.a. likheten i beskrivningen av dem.
 - 29 "Från föreningen Heimdal... ", s. 9, Politiska tal, Sture Bolins samling, Kapsel 72, LUB.
 - 30 "Från föreningen Heimdal... ", s. 9, Politiska tal, Sture Bolins samling, Kapsel 72, LUB, s. 9f.
 - 31 "Mina Damer och Herrar!", s. 14, Politiska tal, Sture Bolins samling, Kapsel 72, LUB.
 - 32 Andersson, s. 14.
 - 33 Wärenstam, s. 328f.
 - 34 Henrik Bachner, "Judefrågan". *Debatt om antisemitism i 1930-talets Sverige*, Stockholm 2009, s. 307f.
 - 35 Torstendahl, s. 149.
 - 36 Sture Bolins samling, Kapsel 1–15, LUB.
 - 37 Thelander var senare chefredaktör för SNF:s protyska och av Nazityskland finansierade organ *Dagsposten*, något han även senare ställdes inför rätta för, men friades från brott.
 - 38 Så verkar han också ha varit anställd där under en längre tid. Odén, s. 128.
 - 39 Odén framhåller att denna verksamhet var omfattande, och att bland dem som gavs arbete återfanns judar från Polen. Odén 2009, s. 515.
 - 40 Enligt Birgitta Odén var de två vänner sedan studietiden, trots att de kom från två vitt skilda politiska läger. Odén 2009, s. 522.
 - 41 Oredsson, s. 156.
 - 42 Hans Georg Kornitzky var pronazistisk lektor i tyska vid Lunds universitet 1943–45, varefter han utvisades ur landet. Oredsson, s. 172–175.
 - 43 Oredsson, s. 193.
 - 44 Bolin 1944, s. 19–21.
 - 45 Bolin 1944, s. 64.
 - 46 Bolin, s. 302f.

- 47 "Sveriges Nationella Förbund", *Svensk Uppslagsbok*. Band 28, Malmö 1964, s. 496.
- 48 "Sveriges Nationella Förbund", *Svensk Uppslagsbok*. Band 28, Malmö 1964, s. 497.
- 49 Jfr Lööv 2004, s. 113; Berggren.
- 50 "Antisemitism", *Svensk uppslagsbok*. Band 1, Malmö 1964, s. 1195.
- 51 "Antisemitism", *Svensk uppslagsbok*. Band 1, Malmö 1964, s. 1197.
- 52 "Antisemitism", *Svensk uppslagsbok*. Band 1, Malmö 1964, s. 1207.
- 53 Östling.
- 54 Östling, s. 101–146.
- 55 Lönnroth, s. 31f.
- 56 Östling, s. 287.
- 57 Denna typ av stigmatisering är densamma som Peter Luthersson benämner en "viskning" i "Lever hans rykte, är det på missförståndet det lever! Om förtälet av Bertil Malmberg", *Sällskapet De 9. Litterär Kalender* 2008, Stockholm 2008, s. 93–114.
- 58 Sune Åkerman, "Sten Carlsson. Socialhistorisk nydanare och lärd humanist", i *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*, (red.) Ragnar Björk och Alf W. Johansson, Stockholm 2009, s. 640.
- 59 Östling, s. 287.
- 60 Bachner, s. 310.
- 61 Martin Kylhammar, "Biografiska faktoider. Personhistoriens försanthållna felaktigheter", i *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre*, (red.) Henrik Rosengren och Johan Östling, Lund 2007, s. 153.